

מוסר ומצוות:

הילכו שניהם יחדיו?

פרופ' שלום צדיק

שיעור 1

המוסר בימי הביניים

רמב"ם, מורה נבוכים, ב (מהד' שוורץ), חלק ג, פרק ל"ג

מכלל מטרות התורה השלמה גם לנטוש את התאוות, לזלזל בהן ולמעטן ככל האפשר, ושלא יתכוון מהם אלא להכרחי. יודע אתה שרוב תאוותנות ההמון והתפקדותם הוא רעבתנות באכילה, בשתייה ובמשגל. זה מה שמבטל את שלמותו האחרונה של האדם, מזיק לו גם בשלמותו הראשונה ומשחית את רוב מצביהם של אנשי המדינות והנהגת הבית, כי בהיגררות אחר התאוה בלבד, כפי שעושים הבורים, בטלות ההשתוקקות העיוניות, נשחת הגוף והאדם אובד לפני שגילו הטבעי מצריך זאת, ורבות הדאגות והייסורים, ורבות הקנאה זה בזה והשנאה זה לזה והמאבק להוציא מה שיש בידי הזולת. הדחף לכל זה הוא שהבור קובע לו את ההנאה בלבד כתכלית מבוקשת לעצמה. לכן הערים האל יתגדל שמו בחסדו לצוות עלינו מצוות המבטלות את התכלית הזאת ומסיטות את המחשבה ממנה בכל דרך, ולאסור כל מה שמביא לידי תאוותנות והנאה גרידא. זאת מטרה גדולה ממטרות התורה.

הלא תתבונן בכתוב בתורה, כיצד היא ציוותה להרוג את מי שנראה מהתנהגותו שהוא מפריז לבקש את הנאת האכילה והשתייה והוא בן סורר ומורה (דברים כ"א, 18), וזהו שאמר: זולל וסבא (שם, שם, 20) וציווה לרגום אותו ולמהר להכריתו בטרם ירבה היזקו, ויהרוג רבים, וישחית מצביהם של צדיקים בעוצם תאוותנותו.

כמו כן מבין כלל מטרות התורה העדינות והנוחות-לבריות ושלא יהיה אדם מתפטם וגס, אלא נענה (לפונים אליו), צייתן, מתחרט ושב (ממעשיו הרעים) ונוח לבריות. יודע אתה את מצוותו יתעלה: ומלתם את ערלת לבבכם, וערפכם לא תקשו עוד (שם, י', 16); הסכת ושמע ישראל (שם, כ"ז, 9); אם תאבו ושמעתם (ישעיה א', 19), ונאמר על הבא לקבל מה שחייבים לקבל: ושמענו ועשינו (דברים ה', 24). ונאמר על זאת על דרך המשל: משכני אחרין נרוצה (שיר השירים, א', 4).

הַטְהָרָה וְהַקְדוּשָׁה אֲפֵהֶן מִמַּטְרֹת הַתּוֹרָה, כְּלוּמָר, נְטִישַׁת הַמִּשְׁגֶּל, הַיִּמְנְעוּת מִמְנוּאָה וְהַמַּעֲטָה בְּכָל הָאִפְשָׁר, כְּמוֹ שֶׁאֲבָהִיר. מִפְּנֵי שֶׁהוּא יִתְעַלֶּה צִיּוּה לִקְדֹשׁ אֶת הָאוֹמָה לִקְבֹּלֶת הַתּוֹרָה וְאָמַר: וְקִדְשָׁתֶם הַיּוֹם וּמָחָר (שְׁמוֹת י"ט, 10). הוּא אָמַר: אֲלֵתִּגְשׁוּ אֶל אִשָּׁה (שָׁם, שָׁם, 15). הָרִישָׁא מִפּוֹרְשׁוֹת שֶׁהַקְדוּשָׁה הִיא נְטִישַׁת הַמִּשְׁגֶּל. כֵּן אָמַר בְּמִפּוֹרֵשׁ שֶׁהַיִּמְנְעוּת מִשְׁתַּיִת יֵינָהּ הִיא קְדוּשָׁה בְּאוֹמְרוֹ עַל הַנְּזִיר: קִדְשָׁהּ יִהְיֶה (בְּמִדְבָּר ו', 5), וְלִשׁוֹן סִפְרָא: וְהַתְקַדְּשָׁתֶם וְהִיִּיתֶם קְדָשִׁים (וִיקְרָא י"א, 44) זֶה קְדוּשַׁת מִצְוֹת. וְכֵשֶׁם שֶׁהַתּוֹרָה קְרָאָה אֶת קִיּוּם הַצִּיּוּיִים הָאֵלֶּה קְדוּשָׁה וְטָהֳרָה, כֵּן קְרָאָה לַעֲבִירָה עַל צִיּוּיִים אֵלֶּה וְעִשְׂיִית מַעֲשִׂים רַעִים טוֹמָאָה, כְּמוֹ שֶׁאֲבָהִיר.

נִיקוּי הַבְּגָדִים, רַחֲצִית הַגּוֹף וְנִיקוּי הַלְּכָלוֹךְ אֵפֶה הֵם מִמַּטְרֹת הַתּוֹרָה הַזֹּאת, אֲבָל לְאַחַר טִיהוּר הַמַּעֲשִׂים וְטִיהוּר הַלֵּב מִן הַדְּעוֹת הַמַּטְמָאוֹת וְהַמִּידוֹת הַמַּטְמָאוֹת. הַסְתַּפְקוֹת בְּנִיקוּי הַחִיצוֹנוֹת עַל-יְדֵי רַחֲצִיָּה וְטִיהוּר הַבְּגָדִים יָחַד עִם תְּאוּוֹתֵנָה לְהַנָּאוֹת וְשִׁילּוּחַ-רֶסֶן בְּמַאֲכָלִים וּבְמִשְׁגָּל יֵשׁ בָּהּ תְּכִלִּית הַגִּנָּאִי. יִשְׁעִיָּה אָמַר עַל זֶה: הַמִּתְקַדְּשִׁים וְהַמְטָהֲרִים אֶל הַגִּנּוֹת אַחֵר אַחַת בְּתֶנֶךְ אֲכָלִי בָשָׂר הַחֲזִיר [וְהַשֶּׁקֶץ וְהַעֲכָבֵר, יַחַד וְיִסְפּוּ, נֶאֱמַר ה'] (יִשְׁעִיָּה ס"ו, 17). הוּא אָמַר שֶׁהֵם מְטָהֲרִים וּמִתְקַדְּשִׁים בְּמִקּוֹמוֹת הַגְּלוּיִים הַפְּתוּחִים לְכוֹל. אַחֲרֵי-כֵן הֵם מִתְיַחֲדִים בְּחֲדָרֵי הַנָּשִׁים וּבְחִבּוּן בְּתִיָּהֶם בַּעֲבִירוֹתֵיהֶם, שֶׁהֵם שִׁילּוּחַ-רֶסֶן בְּאֲכִילַת מַאֲכָלוֹת אֲסוּרִים, הַחֲזִיר וְהַשֶּׁקֶץ וְהַעֲכָבֵר. יִיתֶכֶן שֶׁהוּא רוֹמֵז בְּדִבְרָיו אַחֵר אַחַת בְּתֶנֶךְ לְהַתְּבוֹדְדוֹת בְּמִשְׁגָּל אֲסוּר. סִיכּוּמָם שֶׁל הַדְּבָרִים שֶׁחִיצוֹנוֹתָם נִקְיָה, מִפּוֹרְסָמַת בְּנִיקוּיָן וּבְטָהֳרָה, וְאִילוּ בְּתוֹךְ-תּוֹכָם הֵם עִם תְּאוּוֹתֵיהֶם וְהַנָּאוֹת גּוֹפִיָּהֶם. וְלֹא כֵן כּוֹנֵנַת הַתּוֹרָה, אֲלֹא הַכוֹנֵנָה הָרִאשׁוֹנָה הִיא לְמַעַט אֶת הַתְּאוּוָה וְלִנְקוּת אֶת הַחִיצוֹנוֹת לְאַחֵר נִיקוּי הַפְּנִימִיּוֹת.

רמב"ם, מורה נבוכים, ב (מהד' שוורץ), חלק ג, פרק ל"ג

שְׁלֵמָה עוֹרֵר אֶת תְּשׁוּמַת-הַלֵּב אֶל מִי שֶׁסּוֹמֵךְ עַל רַחֲצִית הַגּוֹף וְטִיהוּר הַבְּגָדִים, בַּעֲוֹד הַמַּעֲשִׂים מְלוּכָלִים וְהַמִּידוֹת מְגוֹנוֹת וְאָמַר: דּוֹר טָהוֹר בַּעֲיֵנָיו וּמִצָּאָתוֹ לֹא רָחֵץ, דּוֹר מֵה רְמוֹ עֵינָיו וְעַפְעַפִּיו יִנְשְׂאוּ (מִשְׁלִי ל', 12-13). כֹּאשֶׁר תִּתְּבוֹנֵן גַּם בְּמַטְרֹת אֵלֶּה שֶׁצִּיֵּינוּ בְּפֶרֶק זֶה, יִתְּבַרְרוּ לְךָ טַעְמֵיהֶן שֶׁל מִצְוֹת רַבּוֹת שֶׁטַעְמֵיהֶן הִיוּ בְּלִתֵּי יָדוּעִים לִפְנֵי שֶׁנּוֹדְעוּ מַטְרֹת אֵלֶּה, כִּפִּי שֶׁעֲתִיד אֲנִי לְהַבְהִיר בְּהַמְשָׁךְ.

שיעור 2

רב סעדיה גאון

רס"ג, אמונות ודעות (מהד' קאפח), מאמר שלישי, א

דברים שאין השכל מחייב אהבתם כשלעצמם, ולא הרחקתם כשלעצמם, הוסיף לנו אלהינו עליהם צווי ואזהרה להרבות שכרינו ואשרינו בהם... ונעשו אותן מהן שנצטוונו עליהן רצויים, ואשר הוזהרנו עליהן מרוחקין, מנקודת המשמעת שיש בדבר, והרי הם מבחינה שניה זו נספחים אל החלק הראשון, ועם זאת אי אפשר שלא יהיה בהם עם התבוננות תועליות מסוימות וטעם כל שהוא מדרך המושכל, כמו שיש לחלק הראשון תועליות גדולות וטעמים גדולים מדרך המושכל.

רס"ג, אמונות ודעות (מהד' קאפח), מאמר שלישי, ג

והעמקתי בעיון ומצאתי כי צורך בני אדם לשליחים צורך הכרחי, לא בגלל המצוות השמעיות בלבד להודיעם אותם, אלא בגלל המצוות השכליות, כי עשייתן לא תתכן אלא על ידי השליחים שיגדירו אותן לבני אדם, מהן שהשכל מחייב להודות לה' על טובותיו, ולא הגביל לאותה התודה גבול לא באמירה ולא בזמן ולא בתוכן.

פירוש רס"ג למשלי כד

באור הדבר, שהמצוות השמעיות כגון הצום והשבת והחג והמצות, לא יועיל לאדם להחזיק בהן בלי שיקדים לפניהם המצוות השכליות כגון האמת והצדק והמשפט, והרחקת הרצח והזנות והגנבה וכל הדומה לכן מן החמורות והפשעים, ויהיה העניין התקן התנהגותך עם בני אדם ואחר כך בינך לבין אלוהיך, ועל תגנוב ותיתן ממנו צדקה, ואל תזנה ותצום כנגדו.

שיעור 3

רבי יהודה הלוי

ריה"ל, ספר הכוזרי (מהד' אבן-תיבון), מאמר ראשון, סעיפים עח-עט

אמר הכוזרי: ואיך יהיה שרש האמונה הוא שרש המרי. **אמר החבר:** כן, כי הדברים אשר יכינו לקבל הרשמים ההם האלהיים אינם ביכלת אדם ולא יוכלו לשער כמותם ואיכותם, ואם ידעו עצמם לא ידעו זמניהם ומקומותם וחבורם והזמון להם, צריך בזה אל ידיעה שלמה מפרשת תכלית הבאור מאת האלהים. ומי שהגיעו הדבר הזה וקיים אותו על גבוליו ותנאיו בלב שלם, הוא המאמין. ומי שהשתדל לתקן הדברים לקבל הענין ההוא במחקר וסברות והקשות ממה שיימצא בספרי החזונים, הורדת הרוחניות ועשיית הטלסמאות, הוא הממרה, כי הוא מקריב הקרבנות ומקטיר הקטורות מהקשה וסברא, ואיננו יודע אמתת מה שראוי, וכמה, ואיך, ובאיזה מקום, ובאיזה עת ומי מבני אדם, ואיך ראוי להתעסק בענין ההוא וענינים רבים ספורם יאריך.

ריה"ל, ספר הכוזרי (מהד' אבן-תיבון), מאמר ראשון, סעיפים עח-עט

והיה ככסיל, אשר נכנס באוצר רופא מפרסם כי רפואותיו מועילות והרופא איננו בו, ובני אדם היו מכונים אל האוצר ההוא לבקש התועלת, והכסיל ההוא היה נותן להם מן הכלים ההם והוא לא היה מכיר הרפואות, ולא כמה ראוי להשקות מכל רפואה לכל איש ואיש, והמית ברפואות ההם אשר היו מועילות להם, ואם יזדמן שיקבל תועלת אחד מהם בכלי מן הכלים ההם יטו בני אדם אליו ויאמרו כי הוא המועיל, עד אשר יטעם או יראו לזולתו תועלת במקרה יטו אליו ולא ידעו כי המועיל בעצמותו אמנם הוא עצת הרופא ההוא החכם אשר חבר הרפואות ההם והיה משקה אותם פראוי והיה מצוה החולה שיזמן מה שצריך לכל רפואה ורפואה ממאכל ומשקה ותנועה ומנוחה ושנה וקיצה ואויר ומשכב וזולתם. ועל הדרך הזה היו בני אדם קדם משה, זולתי מעט מזער, נפתים בנמוסי הכוכבים והטבעים ונעתקים מנמוס אל נמוס ומאלוה אל אלוה, ואפשר שמחזיקים ברבים מהם ושוכחים מנהיגם ומנהלם, ומשיימם סבה לתועלות, והם בעצמם סבה לנזקים, כפי ההכנה והזמון. אבל המועיל בעצמו הוא הענין האלהי, והמזיק בעצמו הוא העדרו.

אמר הכוזרי: כן עם הצדק. וכן אני חושב, וכן קראתי בספריכם, כמו שאמר: "מה יי אלהיך שאל מעמך כי אם ליראה". ואמר: "מה יי דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד", וזולת זה הרבה.

אמר החבר: אלה והדומה להם הם החקים השכליים, והם הקדמות והצעות לתורה האלהית, קודמות לה בטבע ובזמן, אי אפשר בלעדיהם בהנהגת איזו קהלה שתהיה מבני אדם, עד שקהל הלסטים אי אפשר שלא יקבלו הצדק ביניהם, ואם לא, לא היתה מתמדת חברתם. וכאשר הגיע המרי מבני ישראל אל ענין, שהקלו בתורות השכליות והמנהגיות, אשר אי אפשר מבלעדיהם לכל קהלה, כאשר אי אפשר לכל יחיד מבלעדי הדברים הטבעיים מאכילה ושתיה ותנועה ומנוחה ושנה ויקיצה, והחזיקו עם זה בעבודות מקרבנות וזולתם מן התורות האלהיות השמעיות, הסתפק מהם בפחות, ואמר: ולואי שתשמרו התורות ששומרים אותם הפחות שבקהלות, והקל שבהם – מהצדק והדרך הטובה וההודאה בטוב הבורא.

ריה"ל, ספר הכוזרי (מהד' אבן-תיבון), מאמר שני, סעיפים מז-מח

כי התורות האלהיות לא תשלמנה אלא אחר השלמת התורות המנהגיות והשכליות, ובתורות השכליות קבלת הצדק וההודאה בטוב הבורא, ומי שלא החזיק באלה, איך מחזיק בקרבנות ובשבת והמילה וזולתם, ממה שאין השכל מחיבו ולא מרחיקו, והם התורות אשר בהם התיחדו בני ישראל תוספת על השכליות, ובהם היתה להם יתרון הענין האלהי. ולא ידעו איך יתחייבו אלו התורות, כאשר לא ידעו, איך ירד כבוד ה' ביניהם ואש ה' על קרבנותם, ואיך שמעו דבור האל, ואיך ארע להם כל מה שארע, ממה שאין הדעות מקבלות אותו וללא המעמדות וראות העין אשר אין בו מדחה. ועל הדרך הזה נאמר להם: "ומה ה' דורש ממך", ו"עלותיכם ספו על-זבחיכם", וזולת זה ממה שדומה לו. היתכן שיחזיק הישראלי בעשות משפט ואהבת חסד, ויעזב המילה והשבת ותורות הפסח ושאר התורות ויצליח?

שיעור 4

טעמי המצוות לפי הרמב"ם

רמב"ם, מורה נבוכים, ב (מהד' שוורץ), חלק ג, פרק ל"א

יש אנשים שקשה להם מתן טעם למצווה מן המצוות. רצוי להם ביותר שלא תושכל לציווי ולאיסור כל משמעות. מה שמחייב להם את זאת היא מחלה שהם חשים בנפשותיהם שאין הם מסוגלים לדבר עליה ואין הם מיטיבים להביעה. כי הם סוברים שאילו היו המצוות האלה מועילות למציאות זאת, ונצטוונו בהן משום כך וכך, אזי כאילו באו מתוך מחשבתו ושיקול-דעתו של בעל שכל. אבל אם הן דבר שאין מושכלת לו משמעות כלל, ואין הן גורמות תועלת, אזי הן באו בלי ספק מן האל, כי אין מחשבתו של אדם מביאה לדבר מזה. בעיני חלשי שכל אלה האדם הוא, כביכול, שלם יותר מיוצרו, מפני שהאדם הוא אשר אומר ועושה מה שמביא לתכלית כלשהי, והאל אינו עושה זאת, אלא מצווה עלינו לעשות מה שעשייתו לא מועילה לנו, ואוסר עלינו מה שעשייתו לא מזיקה לנו. הוא נעלה מאוד (ממה שהם מייחסים לו)! הדבר שונה. כל הכוונה היא להועיל לנו, כמו שהסברנו את דברו לטוב לנו כל הימים לחיתנו כהיום הזה (דברים ו', 24). ואמר: אשר ישמעון את כל הַחֲקִים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה (שם, ד', 6).

רמב"ם, מורה נבוכים, ב (מהד' שוורץ), חלק ג, פרק ל"א

הרי שאמר במפורש שאפילו החֲקִים כולם מורים בעיני כל האומות שהם בחכמה ותבונה. אילו היה דבר שאין יודעים את טעמו ואינו מביא תועלת ואינו דוחה נזק, מדוע ייאמר על המאמין בו, או העושה אותו, שהוא חכם ונבון ורבי-ערך, ויעורר פליאה באומות?
אלא העניין בלי ספק כמו שצינו. שכל מצווה משש מאות ושלוש-עשרה מצוות אלה באה או לתת דעה נכונה או להסיר דעה פסולה, או לתת משפט צדק, או להסיר עֶשֶׂק או לחנך למידה טובה, או להזהיר מפני מידה גרועה. הכול תלוי בשלושה דברים, בדעות, במידות ובמעשי הנהגת המדינה. מה שחייב שאין אנו מונים את האמירות הוא שהאמירות אשר התורה זירזה לאומרן, או אסרה אותן, חלקן מכלל המעשים המדיניים, חלקן להקניית דעות וחלקן להקניית מידות. לכן הצטמצמו כאן בשלושה עניינים אלה בנתינת טעם לכל מצווה מן המצוות.

כאשר תתבונן במעשים האלוהיים, כלומר, המעשים הטבעיים, יתבררו לך מהם עורמת-החסד, של האלוה וחוּכמתו בבריאת בעלי-החיים, דירוג תנועות האיברים וסמיכותם זה לזה. כן יתבררו לך חוכמתו ועורמת-חסדו בדירוג מצבי מכלול הפרט שלב אחר שלב. דוגמה לכך הדרגת תנועותיו וסמיכות האיברים. חלקו הקדמי של המוח רך מאוד, חלקו האחורי קשה יותר. מוח חוט השדרה יותר קשה ממנו ומתקשה ככל שהוא נמשך. העצבים הם כלי החוש והתנועה. לכן העצבים הנחוצים להשגת החושים בלבד או לתנועה שטרחתה מועטת, כגון הנעת העפעף והלחי, הוצמחו מן המוח. והעצבים הנחוצים להנעת האיברים נעשו יוצאים ממוח חוט השדרה. ומכיוון שאי-אפשר לעצב, אפילו עצב שמקורו במוח חוט השדרה, בגלל רכותו, להניע פרק, נעשתה תחבולה לשם זאת בכך שהעצב נעשה סיבי, ואותו סיב מלא בשר והפך לשריר. אחרי-כן נחלץ העצב מקצה השריר כשהוא כבר קשה וקטעי רצועות התערבו בו והופך לגיד. הגיד נקשר בעצם ודבק בו. כך יכול העצב להניע את האיבר בהדרגה זאת.

ציינתי לך את הדוגמה האחת הזאת דווקא, מפני שהיא הגלויה ביותר בין אותן נפלאות אשר הובהרו ב"תועלות האיברים". היא כולה מחוּרַת, ברורה וידועה למי שמתבונן בה בדעת פיקחת. כן נהג האלוה בעורמת-חסד לכל פרט מפרטי בעלי-החיים היונקים, מפני שבהיוולדו הוא רך בתכלית ואינו מסוגל להיזון ממזון יבש. לכן הוכנו לו השדיים ליצירת החלב שייזון ממזון לח הקרוב למזג איבריו, עד שאיבריו יתייבשו ויתקשו זה אחר זה בהדרגה.

בדומה להנהגה זאת ממש מאת אותו מנהיג יתגדל ויתרומם באו דברים רבים בתורתנו, כי אי-אפשר לצאת מניגוד לניגוד בבית-אחת. לכן אין אפשרות בטבע האדם שיעזוב את כל אשר הסכינ אליו בבית-אחת.

לכן, כאשר שלח האל את משה רבנו לעשות אותנו ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט, 6) על-ידי שנדע אותו יתעלה, כמו שהבהיר ואמר: אתה הִרְאִיתָ לדעת [כי ה' הוא האלהים. אין עוד מלבדו] (דברים ד', 35); וידעת היום והשבת אל לבבך [כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת. אין עוד] (שם, שם, 39), ונתמסר כליל לעבודתו, כמו שאמר: ולעבדו בכל לבבכם (שם, י"א, 13); ואמר: ועבדתם את ה' אלהיכם (שמות כ"ג, 25); ואמר: ואתו תעבדו (דברים י"ג, 5), והדרך המפורסמת בעולם כולו, שהסכינו אליה באותם ימים, והפולחן הכללי שגדלנו עמו, לא היה אלא להקריב מיני בעלי-חיים באותם מקדשים שהציבו בהן הצורות, ולהשתחוות להן, ולהקטיר קטורת לפניהן - היראים והסגפנים היו באותם ימים דווקא האנשים המתמסרים כליל לשרות אותם מקדשים העשויים לכוכבים, כפי שהסברנו - לא הצריכו חוכמתו יתעלה ועורמת-חסדו, הנראית ביברור בכל מה שברא, שיצווה עלינו לדחות את מיני דרכי פולחן אלה, לעזוב אותם ולבטלם, כי זה היה באותם ימים דבר שאין להעלות על הדעת לקבלו בהתאם לטבע האדם אשר לעולם נוח לו במה שהסכינ אליו.

הדבר היה דומה באותם ימים כאילו בימינו היה בא נביא הקורא לעבוד את האל והיה אומר: "האל ציווה עליכם שלא תתפללו אליו ולא תצומו ולא תשוועו אליו בעת צרה. עבודתכם תהיה רק מחשבה בלי מעשה כלל".

לכן השאיר יתעלה את מיני העבודות האלה והעבירן מהיותן לנבראים ולדברים דמיוניים שאין להם מהות אמיתית, להיות לשמו יתעלה, וציוונו לעשותם לו יתעלה. לכן ציוונו לנו לבנות לו מקדש: ועשו לי מקדש (שמות כ"ה, 8), ושיהיה המזבח לשמו: מזבח אדמה תעשה לי (שם, כ', 21), ושהקורבן יהיה לו: אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א', 2), וההשתחויה תהיה לו, וההקטרה תהיה לפניו. הוא אסר שייעשה דבר ממעשים אלה לזולתו: זבח לאלהים יחרם [בלתי לה' לבדו] (שמות כ"ב, 19); כי לא תשתחוה לאל אחר (שם, ל"ד, 14). הוא ייחד כהנים לשרות המקדש ואמר: וכהנו לי (שם, כ"ח, 41). התחייב בהכרח שתקבענה להם זכויות שתגמולנה להם על התעסקותם בבית ובקורבנותיו. אלה זכויות הלויים והכהנים.

בעורמת-חסד אלוהית זאת הושג שנמחה זכר עבודה זרה והתבסס היסוד הגדול האמיתי באמונתנו, והוא מציאות האלוה וייחודו. הנפשות לא נרתעו ולא חרדו מפני ביטול הפולחנים שהיו מורגלים אליהם ושלא הכירו פולחן זולתם.

יודע אני שבהכרח תירטע נפשך בהרהור ראשון מעניין זה. זה יקשה עליך, ובלבבך תשאל אותי ותאמר לי: "כיצד יבואו ציוויים ואיסורים ומעשים גדולים ומפורטים מאוד, בומנים קבועים, והם כולם בלתי מְכֻנָּגִים לעצמם, אלא למען דבר אחר, כאילו זאת תחבולה שחיבל האל לנו, כדי שישגי את כוונתו הראשונה. מה מונע אותו יתעלה לְצִוּוֹת עלינו את כוונתו הראשונה, ולתת לנו יכולת לקבל זאת, בלי צורך במה שטענת שהוא מבחינת הכוונה השנייה?"

"שמע אפוא את תשובתך אשר תסיר מלבך את החולי הזה ויתגלה לך שמה שהעירותי לך אמת: לשון התורה מביאה פרשה הדומה לזאת ממש. והוא שנאמר: ולא נחם דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא [כי אמר אלהים פן יִנָּחם העם בראתם מלחמה וישבו מצרימה]. וַיִּסֶּב אֱלֹהִים אֶת הָעָם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר ים סוף (שמות י"ג, 17-18).

כשם שהתעה אותם מדרך המלך, שהיתה מְכֻנָּגֶת מראש, אל דרך אחרת - מתוך צְפִיָּה למה שלפי הטבע לא היה ביכולת גופיהם - כדי שתתבצע הכוונה הראשונה, כן הטיל את המצוות שהזכרנו, בגלל צְפִיָּה למה שעל-פי הטבע אין ביכולת נפשותיהם לקבלו, כדי שתתממש הכוונה הראשונה, שהיא השגתו יתעלה וזניחת עבודה זרה. כי כשם שאין מְטַבֵּעַ האדם שיתחנך על שרות של עבדות בחומר ובלבנים ובמה שדומה להם ואחרי-כן מייד ירחץ את ידיו מלכלוכם ויילחם בבת-אחת בילידי הענק (במדבר י"ג, 22, 28), כן אין זה מטבעו שיתחנך על מינים רבים מאוד של פולחן ומעשים שהתרגלו אליהם והנפשות הסכימו אליהם עד שנעשו כמושכל ראשון, ויפסיק אותם בבת-אחת. וכשם שהאל הערים להתעות אותם במדבר עד שיאזרו אומץ - שְׁכֵן ידוע שהחיים במדבר, כשהגוף פרוץ ומלוכלך, מחייבים אומץ-לב, והיפוכם מחייב פחדנות, וגם נולדו אנשים שלא הורגלו לשעבוד והשפלה - וכל זאת היה על-פי ציוויים אלוהיים באמצעות משה רבנו: על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו, את משמרת ה' שמרו על פי ה' ביד משה (במדבר ט', 23) - כן בא מכלול זה של מצוות בחסד אלוהי כדי שיישארו עם מין העשייה שהיו מורגלים אליו, כדי שתיכון האמונה אשר היא הכוונה הראשונה.

משאלתך מה מונע את האל לצוות עלינו את כוונתו הראשונה, ולתת לנו יכולת לקבל זאת, מתחייבת לך שאלה שנייה, וייתכן לך: ומה היה מונע את האל מלהוסיף דרך ארץ פלשתים (שמות י"ג, 17) ומלתת להם יכולת לעמוד במלחמות, ואז לא היה צורך באותו סיבוב בעמוד הענן יומם ועמוד האש לילה (שם, שם, 22) וכן מתחייבת שאלה שלישית בדבר הסיבה לפירוט ההבטחה והאיום על כל (מצוות) התורה, וייתכן לך: מכיוון שכוונתו הראשונה של האל ורצונו הם שנאמין בתורה זאת ונעשה מעשיה, מדוע לא נתן לנו יכולת לקבל זאת ולנהוג לפי זאת תמיד, ולא יחבל לנו תחבולה בכך שהוא מטיב עֲמָנו כשאנו מצייתים לו, ונוקם בנו כאשר אנו ממרים את פיו, ועושה את הטובות האלה כולן ואת הנקמה הזאת כולה? הרי גם זאת תחבולה שהוא מחבל לנו כדי שישגי מאתנו את כוונתו הראשונה. מה מונע אותו מלגרום שקיום מעשי הציות שבהם הוא רוצה וההימנעות מן העבירות שאותן הוא שונא יהיו טבע הטבע בנו?

התשובה לשלוש שאלות אלה וכל כיוצא בהן היא תשובה אחת כללית, והיא שאף-על-פי שהנסים הם השתנות טבעו של נמצא מפרטי הנמצאים, הרי את טבעם של פרטי בני-אדם אין האל משנה בשום אופן על דרך הנס. בגלל העיקרון הגדול הזה אמר: מי יתן והיה לבבם זה להם [ליראה אתי ולשמר את כל מצותי כל הימים, למען ייטב להם ולבניהם לעלם] (דברים ה', 26). משום כך באו הציווי והאיסור והשכר והעונש. כבר הבהרנו יסוד זה על ראיותיו בכמה מקומות בחיבורינו.

לא אמרנו זאת מכיוון שאנו מאמינים ששינוי טבע אחד מפרטי בני-אדם יקשה עליו יתעלה. אדרבה, זה אפשר, נמצא בגדר היכולת. אבל הוא לא חפץ בזה מעולם ולא יחפוץ בו לעולם בהתאם לעקרונות התורה. לו היה בחפצו לשנות את טבעו של כל פרט מקרב בני-אדם למה שהוא יתעלה רוצה מאותו פרט, שליחת הנביאים וכל מתן המצוות היו לריק.

אחזור אל מטרתי ואמר: מכיוון שאופן זה של פולחן, כלומר הקורבנות, הוא מבחינת הכוונה השנייה ואילו תפילת הרשות, תפילת החובה וכיוצא בהן ממעשי הפולחן קרובים יותר אל הכוונה הראשונה והכרחיים להשגתה, שם בין שני המינים הבדלה גדולה, כי מין זה של פולחן, כלומר הקרבת קורבנות, אף-על-פי שהוא לשמו יתעלה, לא הוטל עלינו כמו שהיה בראשונה, כלומר, שיוקרב בכל מקום ובכל זמן, ולא יוקם מקדש היכן שזדמן, ולא יהיה המקריב מי שמזדמן, החפץ ימלא [את] ידו (מלכים א', י"ג, 33). אלא כל זה נאסר, והוא קבע את (הקרבת הקורבנות) בבית אחד: אל המקום אשר יבחר ה' (דברים י"ב, 26), ולא יוקרב במקום אחר: פן תעלה עלתיך בכל מקום אשר תראה (שם, שם, 13). ולא יהיה כהן אלא (בעל) ייחוש מסוים. כל זאת להמעיט מין זה של פולחן ושלא יהיה ממנו אלא מה שלא הצריכה חוכמתו שיימנעו ממנו כליל. אבל תפילת הרשות ותפילת החובה (אומרים) בכל מקום וכל מי שמזדמן. וכן הציצית, המזוזה, התפילין ושאר העבודות הדומות להם.

בשל העניין הזה שגיליתי לך מרובה בספרי הנביאים התוכחה לאנשים על שהם אצים להקריב קורבנות, והוזהר להם שאין הם המכוון החשוב לעצמו, ושאין האל זקוק להם. שמואל אמר: החפץ לה' בעלות וזבחים כשמע בקול ה' [הנה שמע מזבח טוב, להקשיב מִחֶלֶב אֵילִים] (שמואל א', ט"ו, 22). ישעיה אמר: למה לי רב זבחים, אמר ה' [שבעתי עלות אילים וחלב מריאים, ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי] (ישעיה א', 11). ירמיה אמר: כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציא אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח. כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר: שמעו בקולי, והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם... (ירמיה ז', 22–23)

דברים אלה היו קשים לכל מי שראיתי את דבריו או שמעתי אותם. הם אומרים: "כיצד אומר ירמיה על האל שהוא לא צונו על דברי עולה וזבח בעוד רוב המצוות באו לזה דווקא?" כוונת הדברים היא מה שהבהרתי לך, כי הוא אמר: "הכוונה הראשונה היתה רק שתשיגו אותי, ולא תעבדו את זולתי והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם."

ציווי זה להקריב ולפנות אל הבית לא היה אלא לשם השגת יסוד זה ולמענו העברתי עבודות אלה לשמי, כדי שיימחו עקבות עבודה זרה, ויתבסס עיקרון ייחודי. ובאתם אתם וביטלתם תכלית זאת ונאחזתם במה שנעשה למענה, כי אתם הטלתם ספק במציאותי: כחשו בה' ויאמרו לוא הוא (ירמיה ה', 12), ועבדתם עבודה זרה: וקטר לבעל, והלוך אחרי אלהים אחרים אשר לא ידעתם. ובאתם אל הבית הזה וגו' והמשכתם לפנות אל היכל ה' ולהקריב קורבנות שלא הם היו מְכֻנָּים בכוונה הראשונה."

ויש לי דרך אחרת לפרש פסוק זה. והיא מביאה לאותה מטרה עצמה שהזכרנו. כי התברר בכתוב ובמסורת גם יחד שהציווי הראשון שצונו לא היו בו דברי עולה וזבח כלל. ולא ראוי שתעסיק את דעתך בפסח מצרים, מפני שהיה לו טעם ברור ומְחֻזָּר, כמו שנסביר. ודבר זה היה בארץ מצרים, ואילו הציווי המדובר בפסוק זה הוא מה שצונו לאחר יציאת מצרים. ולכן התנה בפסוק זה ואמר: ביום הוציא אותם מארץ מצרים.

הציווי הראשון שניתן אחרי יציאת מצרים הוא מה שצונו במרה, והוא מה שאמר לנו שם: אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך [והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת את כל חֻקָיו, כל המחלה אשר שמת במצרים לא אשים עליך, כי אני ה' רפאך] (שמות ט"ו, 26); שם שם לו חק ומשפט [ושם נִסָּהוּ] (שם, שם, 25). ובאה המסורת הנכונה: שבת ודינין במרה אֶפְקֹד. והנה החוק המדובר כאן הוא השבת, והמשפט הם הדינין, שהם ביטול העֶשֶׂק בין הבריות. וזאת היא המטרה הראשונה, כפי שהבהרנו, כלומר, להאמין בדעות הנכונות, כלומר, חידוש העולם. אתה יודע ששורש מצוות השבת שצונו הוא כדי לבסס עיקר זה, כמו שהבהרנו בספר זה.

רמב"ם, מורה נבוכים, ב (מהד' שוורץ), חלק ג, פרק ל"ב

כן הכוונה, יחד עם דעות נכונות, לסלק את העֶשֶׁק בין הבריות. הנה התברר לך שהציווי הראשון לא כלל דברי עולה וזבח, שכן אלה הם מבחינת הכוונה השנייה, כמו שֶׁצִיָּנוּ. אותו עניין עצמו שאָמְרוּ ירמיה הוא שנאמר בתהלים על דרך תוכחה לאומה כולה כשלא ידעה אז את הכוונה הראשונה ולא הבחינה בינה לבין הכוונה השנייה. נאמר: שָׁמְעָה עַמִּי וְאֶדְבְּרָהּ, יִשְׂרָאֵל וְאֶעִידָהּ בְּךָ. אֱלֹהִים אֱלֹהֶיךָ אֲנִכִּי. לא על זבחיך אוֹכִיחַךְ, וְעוֹלָתֶיךָ לִנְגְדִי תָמִיד. לא אֶקַּח מִבֵּיתְךָ פֶּרֶךְ, מִמַּכְלָאֲתֶיךָ עֲתוּדִים (תהלים נ', 7–9). במקום בו חוזר עניין זה, זאת היא הכוונה בו. הבן את זה אפוא מאוד והתבונן בו!